

UOT 792

Vidadi Qafarov
sənətsünashq üzrə fəlsəfə doktoru

ÜÇ ƏSRDƏN KEÇƏN TEATR: ÇAĞDAŞ MƏNZƏRƏSİ VƏ PRIORİTETLƏR

Dünya teatr tarixində ilk aktyor yunan Fespida sayılır, e.ə. 534-cü ildə oynadığı ilk tamaşası ilə. Dünyanın teatr tarixi də elə buradan hesablanır. Amma mən düşünürəm ki, ilk aktyor o deyil, su üzərində öz əksini gördüyünü dərk edən, sudan güzgülü kimi ilk istifadə edən, adını bilmədiyimiz “homo sapiens” olub. Bəlkə teatrın tarixini də elə buradan hesablamaq lazımdır. Niyə də yox?!

Axı teatr qədər təmsil etdiyi cəmiyyətin mikromodeli, deməli həm də güzgülü olan ikinci belə canlı sənət növü yoxdur. Sözsüz ki, teatrın etik, estetik, sosial funksiyalarını unutmamaqla.

Üç əsrdən keçən, 140 illik yubileyini qeyd etdiyimiz dünyəvi, peşəkar Azərbaycan teatrı da həmin funksiyaları yerinə yetirməkdə, onu yaradan xalqın tarixini onunla birlikdə yaşamaqda və onu əks etdirməkdədir.

Bu güzgülü isə göstərir ki, bunu Dövlət də yaxşı bilir. Və elə həmin səbəbdəndir ki, bir müddət diqqətdən kənarda qalan milli teatr bu gün dövlətimizin mədəniyyət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilib.

Ölkə Prezidentinin 2006-cı ilin dekabrında imzaladığı “Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu [1], 2007-ci ilin fevralında verdiyi “Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” Sərəncam [2], 2009-cu ilin mayında təsdiq etdiyi “Azərbaycan teatrı 2009-2019-cu illərdə” Dövlət Proqramı [3] da bunun göstəricisidir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən Dövlət Proqramı artıq öz bəhrələrini verməkdədir. Yola saldıığımız son 3-4 ili bu mənada milli teatrimızın dirçəliş illəri kimi də dəyərləndirə bilərik. 2010 və 2012-ci illərdə Beynəlxalq Teatr Konfranslarının, 2011 və 2013-cü illərdə Beynəlxalq Kukla Teatrları Festivallarının, 2010 və 2011-ci illərdə “Yeni Teatr” Respublika Festivalının, ötən il Mirzə Fətəli Axundzadənin 200 illiyinə həsr olunmuş “Sərgüzəşti Mirzə Fətəli Axundzadə” Milli Teatr Festivalının keçirilməsi, bir sıra teatrlarımızın əsaslı təmir edilməsi, Akademik Milli Dram Teatrının əsaslı təmirdən sonra fəaliyyətini bərpa etməsi ölkəmizin mədəni həyatının mühüm hadisələri olmaqla yanaşı, Azərbaycanda teatr prosesinin yenidən intensivləşməsinə təkan verən amillərdir.

Milli teatr prosesimizdə baş verən ən mühüm hadisələr sırasında “Teatr: dünən, bu gün, sabah” elektron bazasının [4], Dövlət Teatr Muzeyinin [5], Akademik Milli Dram Teatrının [6], Teatr Xadimləri İttifaqının [7] veb saytlarının yaradılması və istifadəyə verilməsi də durur.

Bu sırada son illər teatr prosesinə daha intensiv qoşulan Azərbaycan Teatr Xadimləri İttifaqının fəaliyyətini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Yenidən festival ənənəsini bərpa edən Teatr Xadimləri İttifaqının 2011 və 2013-cü illərdə keçirdiyi “2+1 Eksperimental Tamaşalar Festivalı”, gənc dramaturq və rejissorların üzə çıxarılmasına və püxtələşməsinə xidmət edən “M.F.Axundzadə dərsləri”, “Rejissor laboratoriyası”ı və sair tədbirlər ölkəmizin ən qocaman yaradıcılıq təşkilatı olan bu qurumun milli teatrımızın gələcəyinə ünvanlanmış məqsədyönlü işi kimi qiymətləndirmək gərəkdir.

Son illər milli teatrımızın dünya teatr prosesinə qoşulmaq yönündə görülən işlərlə də yadda qalıb. Azərbaycan Beynəlxalq Teatr İnstitutuna, Beynəlxalq Teatr Tənqidçiləri Assosiasiyasına, Beynəlxalq Musiqili Teatrlar Assosiasiyasına, ASSİTEJ və UNİMA-a kimi nüfuzlu təşkilatlara üzv qəbul edilib. Bu qurumların ölkəmizdə Milli mərkəzləri yaradılıb. Teatrlarımız beynəlxalq əlaqələrini genişləndirib. Bir neçə teatrımız beynəlxalq festivallarda və tədbirlərdə iştirak edib, xarici qastrol səfərlərində olub.

Nyu-Yorkda Azərbaycan diasporasının üzvlərindən təşkil olunan Azərbaycan teatrı rejissor Firudin Məhərrəmovun quruluşunda hazırlanmış “Müsyö Jordan və Dərviş Məstəli şah” tamaşası ilə fəaliyyətə başlayıb. Bir sıra xarici ölkə teatrları ölkəmizdə təşkil olunan beynəlxalq teatr festivallarında iştirak edib, Bakıda qastrol səfərlərində olub. Təkcə ötən ay başa çatan “Cırdan” II Bakı Beynəlxalq Kukla Teatrları Festivalında 9 xarici ölkədən - Böyük Britaniya, İsveçrə, İtaliya, Yaponiya, Türkiyə, Bolqarıstan, Xorvatiya, Macarıstan və Rusiyadan gəlmiş teatrlar öz yüksək səviyyəli tamaşaları ilə festivalda iştirak ediblər.

Milli dramaturqlarımızın pyesləri ölkə xaricində səhnələşdirilib. Elçinin «Şekspir» pyesi Moskvada, Krimda, Londonda, Edinburqda, “Qatil” əsəri Sankt-Petrburqda, Əli Əmirlinin pyesləri Özbəkistanda, Rusiyada, gənc dramaturqlar İsmayıl İmanov və Natella Osmanlının “Lift” pyesi Gürcüstanda tamaşaya qoyulub.

Bir neçə teatrdə xaricdən dəvət olunan rejissorların quruluşunda tamaşalar hazırlanıb. Gənc rejissor M.Mikayılov Rusiya və Türkmənistan teatrlarında uğurlu quruluşlar verib, İ.Gözəlova Rusiyada keçirilən gənc rejissorların müsabiqəsində qalib olub.

Son illərdə teatrlarımızda bir sıra dəyərli tamaşalar hazırlanıb. Bu baxımdan Akademik Milli Dram Teatrının “Lənkəran xanının vəziri”, “Boy çıxəyi”, “Xanuma”, “Qatarın altına atılan qadın”, “Qatil”, “Şah və Şair”, “Şah Qacar”, Dövlət Musiqili Teatrının “Evlənmə”, “Kimdir müqəssir”, Gənc Tamaşaçılar Teatrının “Müharibə”, Yuğ teatrının “Naməlum Axundzadə”, Gəncə Teatrının “Evlənmə”, Şəki Teatrının “Xəsis” kimi uğurlu tamaşalarını qeyd etmək lazımdır.

Bu gün teatrlarımızın repertuarında milli dramaturqlarımızın əsərləri ilə yanaşı, dünya dramaturgiyasının U.Şekspir (“Romeo və Gülyetta” - Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında), J.B.Molyer (“Jorj Donden yaxud aldanmış ər” - Şəki Dövlət Dram Teatrında), N.Qoqol (“Evlənmə” - Musiqili Komediya Teatrında), Mark Tven (“Şahzadə və dilənçi” - Sumqayıt Musiqili Dram Teatrında), V.Hüqo (“Qadın məhəbbəti” - “Mariya Tüdor” - Akademik Milli Dram Teatrında), Brext, E.de Filippo (“Kabuslar” - Akademik Milli Dram Teatrında), A.Saqareli (“Xanuma” - Musiqili Komediya və Akademik Milli Dram Teatrında), X.L.Borxes (“Tabu” - Yuğ Dövlət Teatrında), R.Kuni (“Zorən şorgöz” - AMDT), F.Dürrenmatt (“Yaşlı xanımın gəlişi” - AMDT), F.Brukner (“Napoleon” - AMDT), M.Vişnek (“Qoca kloun tələb olunur” - AMDT) və sair ünlü isimlərinin əsərləri də möhkəm yer tutur.

Sözsüz ki, milli teatr prosesində yaranmış bu canlanma, teatrlarımızın qazandığı müəyyən uğurlar bizi həm bir teatrşünas, həm də sırasıyla tamaşaçı olaraq sevindirir. Lakin bunlar bizi həm də düşündürür. Və biz düşünürük ki, qazanılan uğurların bayram havası ilə yaşamaqla çox uzağa getmək olmaz. Çünki Azərbaycan teatrının hələ çoxlu problemləri var ki, öz həllini gözləyir. Fikrimizcə, ilk növbədə milli teatrımızın inkişaf konsepsiyası işlənməlidir. Və burada teatrın bədii-təşkilati məsələlərindən tutmuş, tamaşaçı probleminədək öz əksini tapmalıdır.

Sözsüz ki, Teatr haqqında Qanun və 2009-2019-cu illər Dövlət Proqramı həmin konsepsiyanın yaradılmasında baza rolunu oynaya bilər. Belə ki, bu hüquqi - normativ sənədlərdə həmin konsepsiyanın konturları müəyyən qədər cızılıb. Lakin qloballaşma şəraitində yaşayan, dünya teatr prosesinə inteqrasiya etmək, bu prosesdə söz sahibi olmaq, duruş gətirmək üçün teatr konsepsiyasının işlənməsi çox vacibdir.

Konsepsiyayı aktuallaşdıran başqa bir səbəb də odur ki, bu gün dünyada çox paradoks hadisələr baş verir - bir tərəfdən dünya qloballaşır, vahid məkana çevrilir, digər tərəfdən cəmiyyətdə, insanlar arasında kəskin tənhalaşma, təbəqələşmə prosesi gedir. Bu isə xalqımızın az qala həyat tərzini olan

karnavallığa tam ziddir. Karnavallıqda tək, tənha yoxdur, yalnız ümumi var. Cəmiyyətdə tənhaləşmə gedirsə, deməli təklərin sayı artır, mövqelərin diferensəsi baş verir. Belə halda teatr da öz yönünü tapmaqda çəşqin vəziyyətə düşür. Həmin səbəbdən bu gün xaricdə çoxlu sayda müxtəlif təmayüllü, fərqli poetikaya, estetikaya malik teatrlar yaranır. Bu mənada Azərbaycan teatrı da dünyada və cəmiyyətdə gedən prosesləri nəzərə almalı, öz mövqeyini dəqiq ifadə edən konsepsiyaya malik olmalıdır.

Bu gün ölkəmizdə yalnız tepertuar teatrları və yalnız dövlət teatrları fəaliyyət göstərir. Antrepriz teatrlar, müstəqil, alternativ teatr formaları, prodüссер institutu yox dərəcəsinədir. Alternativsiz cəmiyyətdə inkişaf olmadığı kimi, alternativsiz teatrda da inkişaf yoxdur. Çünki, hər hansı teatr prosesi yalnız fərqli teatr poetikalarının, rejissor konsepsiyalarının mövcudluğu, yaradıcılıq rəqabəti şəraitində inkişaf edə bilər. Təsəvvür edək ki, bu gün mərhum V.İbrahimovun yaratdığı Yuğ teatrı, B.Xanızadənin yaratdığı Pantomim teatrı olmasaydı Azərbaycan teatrı, tamaşaçısı nə qədər itirərdi. Necə ki, vaxtı ilə hər birinin öz estetikası, öz tamaşaçı auditoriyası olan H.Atakişiyevin yaratdığı Gənclər teatrının, C.Səlimovanın yaratdığı Bakı Kamera Teatrının bağlanması ilə itirdi.

Yeri gəlmişkən, xatırladım ki, 1990-cı illərdə xalqımızın mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələrlə müşayiət olunan, ağır iqtisadi-sosial şəraitdə yaşadığı, bir çox teatrların qapılarının bağlandığı dövərdə Azərbaycanda teatr mühitini qoruyan, teatr prosesini canlandıran, hətta deyərdim, onu inkişaf etdirən məhz fərqli estetikaya malik, alternativ adlandırdığımız bu teatrlar oldu.

Çağdaş teatrımızın ən aktual və mürəkkəb problemlərindən biri də tamaşaçı problemidir. O tamaşaçı ki, teatrın cəmiyyətdə yerinin, mədəni-ictimai proseslərə təsirinin, sosioloji durumunun əsas göstəricisidir. Bu göstərici isə onu bəyan edir ki, ötən 2012-ci ildə teatr tamaşalarımıza 582 min tamaşaçı baxıb ki, bu da hər min nəfərə cəmi 63 tamaşaçı deməkdir. Düzdür bu rəqəmlər 2011-ci ilə nisbətə yüksəkdir. Belə ki, 2011-ci ildə teatr tamaşaçılarının sayı 528 min, hər min nəfərə düşən tamaşaçı sayı isə 58 olub. Lakin nəzərə alsaq ki, hələ 1990-cı ildə teatr tamaşalarına 1376 min tamaşaçı baxıb və bu hər min nəfərin payına 192 tamaşaçı düşür (8), onda problemin ciddilik dərəcəsi aydın olar.

Teatra, tamaşaçı probleminə diqqətin artırılmasını şərtləndirən daha bir ciddi səbəb potensial tamaşaçı toplumu olan cəmiyyətdə gedən mənəvi aşınma, deqrodasiya prosesidir. Təsəvvür edin, 2000-ci ildə Azərbaycanda 5478

boşanma hadisəsi olduğu halda, 2012-ci ildə bu rəqəm 11 min 87 olub [8]. Bu rəqəmi 2-yə, yəni boşananların sayına vursaq, deməli 22 mindən çox insanın -potensial tamaşaçının başı il ərzində boşanmaya qarışıb. Və ya bundan daha kədərləndirici başqa bir nümunə - nigahdan kənar doğulan uşaqların sayı, sizcə nə qədərdir? Buyurun tanış olun: 1990-cı ildə 4800 uşaq nigahdan kənar doğulubsa, 2012-ci ildə onların sayı 27 min nəfəri keçib [8]. Bəli bu rəqəmlər üzvü olduğumuz cəmiyyətdə gedən sürətli aşınma prosesindən xəbər verməklə teatrın rolunu daha da aktuallaşdırır, qarşımızda böyük maarifçilik və mənəvi-estetik təsir gücünə malik teatr sənətinin cəmiyyətdə rolunun artırılmasına diqqət yetirmək kimi vacib bir vəzifə qoyur.

Biz onu da unutmamalıyıq ki, tamaşaçı teatrın mühüm komponentlərdən biri olmaqla yanaşı, repertuarın da sosial sifarişçisidir. Tamaşaçını teatra bağlayan, yaxud uzaqlaşdıran əsas səbəblərdən biri də budur. Tamaşaçı cəmiyyətin üzvü, solumu olaraq teatra sifariş verdiyi əsəri shnədə gördükdə gəlir, görmədikdə isə teatrdan özaqlaşır. Ötən əsrin 4-60-cı illərində Azərbaycan teatrının uğurlarını şərtləndirən amillərdən biri də o idi ki, teatr cəmiyyətin sosial sifarişlərini yerinə yetirə bilirdi. Daha konkret desək, A.İskəndərovun monumental-romantik, M.Məmmədovun fəlsəfi-romantik teatrları kommunizmə qovuşmaq ümidi ilə yaşayan romantik sovet insanının arzuları ilə üst-üstə düşürdü.

Bu gün isə bütün problemləri ilə yanaşı milli teatrımızın fikrimizcə ən böyük problemi bir daha təkrar edirəm ki, onun yalnız repertuar teatrından ibarət olmasıdır. Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) hesabatlarına istinad etsək ölkəmizdə cəmi 28 teatr fəaliyyət göstərir (8). DSK-nın məlumatlarında nədənsə yalnız dövlət teatrlarının sayı öz əksini tapıb. Amma bu da görünür mövcud vəziyyətdən irəli gəlir. Belə ki, hazırda Azərbaycanda cəmi 3-4 müstəqil teatr var ki, onlar da binasızlıq, yaxud şəraitsizlik üzündən stabil tamaşalar göstərə bilmirlər. Müqayisə üçün deyək ki, ərazisi və əhalisi Azərbaycandan iki dəfədən də az olan qonşu Gürcüstanda 40-dan artıq teatr fəaliyyət göstərir ki, bunun da yarıdan çoxu özəl teatrların payına düşür. Və 3 milyondan çox əhalinin yaşadığı paytaxtımızda cəmi 10 dövlət teatrları (DSK-nın məlumatına görə) olduğu halda, 1 milyon əhalisi olan Tiflisdə 20-dən çox (yarısı özəl) teatr var.

Bizdə isə özəl teatr sektoru demək olar ki, yoxdur və ya onun çəkisi ümumi teatr prosesində az qala sıfıra bərabərdir. Əgər “Azərbaycan teatrları 2009-2019-cu illərdə” Dövlət Proqramının başlıca məqsəd və vəzifələrindən biri

“ümumbəşəri və milli mədəni dəyərlərin qorunması və dünya mədəniyyətinə inteqrasiyası təmin edilməklə Azərbaycan teatr sənətinin inkişafı”dırsa [3], belə olmaz. Bunun üçün dünya teatr prosesi təcrübəsindən yararlanmaq, faydalı nümunələri tətbiq etmək lazımdır. Həmin təcrübə isə göstərir ki, “repertuar teatrının maşını köhnəlib, o çox ağırdır, onda sovet sistemindən çoxlu əngəllər qalıb. Onu yaxşıca təmizləmək və çəkinmədən üzərində islahat aparmaq lazımdır” [9]. Və onu da unutmaq olmaz ki, repertuar teatrları ilə yanaşı, müstəqil, alternativ teatrlar, teatr konsepsiyaları olmadan, vaxtı ilə teatrın təbliğində böyük rol oynamış televiziya və radio teatrını bərpa etmədən, xalq, həvəskar teatrlarının fəaliyyətini gücləndirmədən, bölgə teatrlarımızı ölkədaxili inteqrasiya prosesinə cəlb etmədən, ölkəmizdə olmayan teatr mətbuatını yaratmadan islahatlar həyata keçirmək, milli teatrı inkişaf etdirmək mümkün deyil. Lakin burada bir incə məqam var ki, bu da dünyanı vahid informasiya məkanına çevirən qloballaşmanın doğurduğu - mədəniyyətlərin eyniləşməsi təhlükəsidir. Başqa sözlə, qloballaşma eyni zamanda hər bir xalqın qarşısında öz milli mədəniyyətini qorumaq vəzifəsini aktuallaşdırır. Biz milli teatrımızı da məhz bu təhlükədən qorumalıyıq. Həm ümumilikdə milli teatrımızı, həm də ayrı-ayrılıqda hər bir teatrımızı.

Çünki hələ dahi Şekspir Hamletin dili ilə deyirdi ki: “Diqqət edin, aktyorlara (biz bu sözü teatrlara kimi də oxuya bilərik - V.Q) yaxşı baxsınlar. Axı onlar bizim zamanəmizin aynasıdır.”...

... Biz də elə bunu deyirik...

ƏDƏBİYYAT

1. “Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Ədəbiyyat qəzeti, 2007, 9 fevral, № 5, (3548).
2. “Azərbaycan teatr sənətinin inkişaf etdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. http://www.anl.az/rp_a3.html
3. “Azərbaycan teatrları 2009-2019-cu illərdə” Dövlət Proqramı. Xalq qəzeti, 2009, 19 may, № 106, (26164).
4. www.azteatr.musigi-dunya.az
5. www.teatrmuzeyi.musigi-dunya.az
6. <http://azdrama.az>
7. www.teatrittifaqi.az
8. www.azstat.org

Açar sözlər: teatr, tamaşaçı, tamaşa, repertuar teatri, konsepsiya.

Видади Гафаров

Театр, прошедший три века:

современная панорама и приоритеты

Статья посвящена художественно-организационным проблемам современного азербайджанского театра. Автор, говоря о достижениях, фокусирует внимание на проблемы зрителя и репертуарного театра, которые доминируют в азербайджанском театре, и старается показать причины и приоритеты, которые нужно решать для дальнейшего развития национального театра.

Ключевые слова: театр, зритель, спектакль, репертуарный театр, концепция.

Vidadi Gafarov

The theatre which has passed three centuries:

modern panorama and priorities

The article is dedicated to artistic-organization problems of modern Azerbaijan theatre. The author speaking about successes draws the attention to the problem of spectator and repertoire theatre which dominates in Azerbaijan theatre and tries to show reasons and priorities which should be solved for further development of the theatre.

Key words: a theatre, a spectator, a performance, repertoire theatre, conception.